

*Ганчук О. М.,**аспірантка кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНА КОНСТАНТА ПРАВОПОРЯДКУ

Анотація. У статті актуалізовано соціальну природу правопорядку, наголошено на неможливості повного та всебічного дослідження цього феномена поза соціальними зв'язками. Правопорядок визначено як якісний фактичний стан урегульованості суспільних відносин, результат впливу соціальних факторів на систему норм і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей.

Зауважено, що правопорядок існує в системі детермінант, які визначають усю цілісну картину соціального буття, важливим компонентом якого є його правова впорядкованість. Будучи вітальним (життєво важливим) компонентом цього буття, від якого залежить саме існування суспільства, правопорядок тісно пов'язаний не тільки з правовими умовами та явищами, але й з тими, які впливають на всі сфери суспільної життєдіяльності. Правовий порядок через соціокультурний прояв постійно надає праву потужний життєвий імпульс, що спрямовує його розвиток в необхідному напрямку. Виступаючи в ролі стану взаємовідносин суб'єктів права у сфері правової регуляції, правопорядок постає результатом реальної дії на практиці норм об'єктивного права, їх реалізації у відповідних правових формах, конкретизації та здійснення у вигляді суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків тощо.

З огляду на те, що з кожним новим етапом розвитку суспільства, розширенням демократичних витоків та активізацією особистості зростає необхідність стабілізації, врегулювання та гарантованості зв'язків і взаємодій людей, на думку автора, саме ця обставина актуалізує та породжує стійку тенденцію систематичного аналізу проблеми правопорядку.

Ключові слова: порядок, правовий порядок, соціальний порядок, легітимація, ефективність права, правове регулювання.

Постановка проблеми. Інтереси суспільства в усі часи вимагали впорядкованості й стабільності соціального життя. Формування та розвиток цивілізованого демократичного суспільства неможливо уявити без наявності належного правового порядку в державі як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство. Це може проявлятися насамперед у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрозі життю, здоров'ю та гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту та благополуччя, соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади. Водночас під час дослідження найрізноманітніших інтерпретацій поняття «правапорядок» неважко помітити, що більшість авторів відносно типово розуміють його предметність, акцентуючи увагу на інструментальному характері та соціальній природі. Будь-який правопорядок і правове життя загалом визначаються правилами поведінки, які фактично

застосовуються людьми в їх соціальному спілкуванні. Водночас таке спілкування доступно через узагальнення правомірних поведінкових актів, вивчення їх природи й, чи не найголовніше, аналіз їх зв'язку з прийнятими в суспільстві цінностями. Останнє зумовило постановку та інтенсифікацію проблеми в окресленому в цьому дослідженні напрямі.

Мета статті полягає в аналізі правопорядку як необхідної умови соціального буття, визначенні його рольового значення у збалансуванні та гармонізації інтересів (як соціальних, так й індивідуальних), залагодженні виникаючих у суспільстві протиріч.

Окремі питання, присвячені вивченню визначеної проблематики, були предметом наукових праць Н. Арабаджи, О. Брилевої, Г. Варданянца, О. Воробйової, К. Галинської, О. Зайчука, Л. Заморської, В. Козакова, М. Козюбри, А. Колодія, О. Костенка, С. Клевцова, Н. Крестовської, А. Крижанівського, В. Лемака, Л. Луць, Ю. Оборотова, О. Петришина, Т. Подорожної, П. Рабіновича, О. Скакун, Т. Тараконич, Л. Удовики, О. Ющика та інших вчених.

Водночас, незважаючи на наявність певної кількості наукових досліджень, проведених останнім часом у цій галузі, науковці-юристи так і не прийшли до цілісної та однозначної точки зору щодо соціальної складової частини правового порядку. Більш того, з огляду на те, що за цією тематикою значну кількість науково-теоретичних досліджень уже проведено, все ж таки багато акцентів такого соціально-правового феномену, як правопорядок, залишаються дискусійними й вимагають додаткових науково-теоретичних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій доктрині під правовим порядком традиційно розуміють особливу форму прояву суспільного порядку, що характеризує ступені підпорядкування суспільних відносин діючим (чинним) юридичним приписам; стабільності суспільних і державних інститутів, функціонуючих на основі права; гарантованості використання учасниками соціальних відносин належних їм суб'єктивних прав, належного виконання покладених на них юридичних обов'язків; можливості індивідів і соціальних суб'єктів адаптування без серйозної втрати для власних інтересів до змінних умов суспільного життя.

Правапорядок має високу суспільну цінність унаслідок того, що, підтримуючи стабільність у соціумі, дає змогу абсолютній більшості людей нормально виконувати свої найважливіші життєві функції. Він можливий насамперед там, де люди усвідомлюють себе цивілізованими суб'єктами, володіють зрілою правосвідомістю, здатною цінувати як свої, так і чужі права та свободи. Щодо цього Т. Подорожна резонно зауважує, що «відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство, унеможливує задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Це може проявлятися, насамперед,

у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, позбавленні гарантій соціального захисту і добробуту, соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади, недосконалості прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, низькій якості діяльності правозастосовних органів і, нарешті, в неправомірній поведінці інших суб'єктів права» [7, с. 16].

Ідея правопорядку покликана виразити право як всеохоплюючу структуру, певний якісний стан суспільства й самої правової системи, каркас правової реальності. Право соціально детерміноване, воно залежне від соціальної структури й соціального порядку, а його сутність виражається у здатності слугувати засобом задоволення потреб та інтересів суспільства. Між соціальною ефективністю права та його соціальною зумовленістю існує тісний двосторонній зв'язок. Якщо та чи інша норма права не викликана потребами життя, навряд чи можна розраховувати на те, що її застосування дасть бажаний результат. Навіть якщо суб'єкт правової формалізації, наприклад держава, вважає необхідним нормувати ті чи інші відношення, однак практика засвідчує, що подібна формалізація має явно конфліктогенний характер, то подібне нормування, швидше за все, зрештою, приведе до дисбалансу правової системи і, як наслідок, нестійкості правового порядку [4, с. 66].

Право підпорядковане й евентуальне по відношенню до суспільних життєвих відносин. Саме разом з іншими соціальними нормами воно відіграє роль соціального контролера в суспільному регулюванні і, як наслідок, не може бути повно та всебічно досліджене поза соціальними зв'язками. Право – це результат впливу соціальних факторів на систему норм і зворотній вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей. За вузловими елементами системи правового регулювання можна з мінімальною погрішністю визначити, з яким саме суспільством ми маємо справу: простим чи складним, відкритим чи закритим, моносоціальним чи полісоціальним. Здійснюючи спробу оцінити значення соціологічного підходу до пояснення сучасних явищ глобалізації права, серед яких особливо істотною є децентралізація правових порядків у західних суспільствах, Г. Тойбнер переконував, що такі правові регулятори, як професійне й локальне самоуправління, право транснаціональних корпорацій, міжнародні юридичні фірми, розвиваються незалежно від держави та її права, а для опису цих регуляторів не підходять терміни й концепції, взяті з традиційної теорії права; ці регулятори будуть отримувати захист політичних інститутів, які розвиваються у формах соціальних комунікативних зв'язків і процесів [9]. Виявляючи основні положення американської юриспруденції, Г. Адигезарова у своєму дослідженні резюмує аналогічну думку: «життя права полягає в оточуючому його соціальному середовищі. Зберігаючи відносну автономність, воно активно взаємодіє зі всіма підсистемами суспільства: політичною, економічною і ціннісною. Основна функція права – інтегрування суспільства, підтримування його цілісності. Головне завдання правового порядку – збалансування й гармонізація інтересів (як соціальних, так і індивідуальних), залагодження виникаючих у суспільстві протиріч» [1, с. 16].

Право існує в потоці соціального життя. Як настанова щодо поведінки воно формується на основі соціологічно встановлених і верифікованих постійних і змінних факторів соціальної дійсності. Право полягає в певних спеціальних видах дій

і відносин, які в історичному розвитку виявляють тенденцію до набуття базової соціальної значущості й привертають до себе увагу держави. Наявне законодавство може впливати тільки на незначну частину правопорядку суспільства, а останнє, спонтанно виникаючи, може розвиватися цілком незалежно від абстрактних правоположень, встановлених державою. Будучи більш загальними, ніж конкретні правила, рішення, правоположення, встановлені державою, є лише тінями безпосередньої правової дійсності. Так, найбільш важливі події правового життя (наприклад, скасування кріпосництва, звільнення англійських колоній, формування профспілок і трестів) відбулися незалежно від абстрактних норм права. Протягом тривалого часу ці явища цілком ігнорувалися у законодавстві й почали визнаватися державою тільки зі значним запізненням. Зрештою, законодавство не просто виявляється безсилим по відношенню до соціального порядку, але й у випадках конфлікту незмінно схиляється перед ним та припиняє свою дію.

Соціальним джерелом формування правопорядку слід визнати суспільні відносини, їх динаміку, соціальну практику, виникнення нових потреб, механізмів захисту інтересів та інші соціальні трансформації. Правопорядок – це правовий стан суспільних відносин, ступінь реального здійснення нормативно визначених юридичних прав та обов'язків учасників суспільного життя. Актуалізуючи питання соціальної природи правопорядку, Ю. Бородін зазначає, що «правопорядок є станом суспільного і державного життя, який виникає та функціонує внаслідок урегулювання, упорядкування суспільних відносин нормами права та юридичними актами відповідно до вимог і принципів законності, гарантується державою, іншими суспільно-політичними інститутами» [3, с. 218].

Водночас правопорядок слід розглядати не тільки як мету правового регулювання, тобто порядок, досягнення якого прагне законодавець, але й як процес, тобто динаміку правовідносин, їхні розвиток та вдосконалення. У жодній сфері суспільного життя немає стагнації (зупинки). Постійні зміни життєвих обставин вимагають нових правових приписів, замінюючи, доповнюючи або змінюючи наявні норми [5, с. 84]. Останній факт пояснюється тим, що сучасний розвиток суспільних відносин настільки багатогранний, що у праві неможливо все передбачити, тим більше, закріпити у формальних джерелах. Соціальні проблеми, що вимагають нормативного втручання, невичерпні. Отже, важливі не тільки твердження про єдність порядку й суспільства, але й заклик до постійної корекції писаного права згідно зі змінами в соціальній структурі.

Правопорядок можливий лише за умови, що правові норми не просто формально визначені, але й реально діють на практиці, тобто виконуються й застосовуються особами, а також дотримуються ними. Для цього держава, ухвалюючи правові акти, має зважати на справжні обставини суспільного життя, враховувати інтереси й потреби громадян, прагнути максимально забезпечити реалізацію людиною прав і свобод [6, с. 96]. Проблема функціональної ефективності права розкривається у зв'язку з якісним та кількісним підходами. З позиції якісного підходу до уваги береться соціальна ефективність функціонування права, яка виражається через міру наближеності до стратегічної цілі права як регулятора, тобто стану правового порядку. Загальним показником якісної ефективності функціонування права є його соціальна результативність, ціннісний ефект в організації суспільного життя, що визначається

з огляду на критерії обґрунтованості та доцільності, корисності й економічності.

Під час оцінювання ефективності функцій права з кількісного підходу як вихідний момент використовується показник, що фактично свідчить про досягнення необхідного ефекту, вираженого через співвідношення фактично досягнутого результату й найближчої безпосередньої мети, для досягнення якої були прийняті відповідні правові норми. Причому ця найближча мета функціонування права є еталоном оцінювання його ефективності. Отже, без визначення фактичної ефективності неможливе вимірювання соціальної ефективності функцій права. Правопорядок є тією вершиною в еволюціонуванні суспільства, коли фактичні результати функціонування права тотожні поставленим перед правом цілям, а саме його соціальному призначенню.

Правопорядок – це дзеркальне відображення фактичних відносин, тому право має спиратися не на державну владу, а безпосередньо на соціальні запити та потреби. Право не зводиться до правил визначення меж у разі соціальної боротьби та соціальних конфліктів, адже його основна мета спрямована на встановлення й підтримку щоденного мирного плину життя й природного правопорядку в суспільстві, створення основ функціонування суспільства. Право не існує саме по собі, всі правові інститути одночасно виступають психічними, культурними, економічними, політичними феноменами, тому система права володіє лише відносною автономністю. Юриспруденція не може обмежуватися вивченням законодавства, а саме догми права, оскільки в такому разі неможливе його вдосконалення [8, с. 516]. Тільки соціальна дійсність порядку дає можливість оцінити чинне законодавство, систему права, отже, формулювання критеріїв її зміни та вдосконалення. Водночас слід пам'ятати про те, що правопорядку неможливо досягти лише діяльністю одного апарату держави, велике значення в реалізації цього напрямку мають легітимація й узгоджені зусилля різних інститутів суспільства. Соціальна система життєздатна в тривалій перспективі лише тоді, коли ефективні засоби досягнення соціальних цілей сумісні з вимогами легітимації. Легітимація – це сфера міжособистісної взаємодії, складний процес об'єднання суспільства на основі спільних цінностей та водночас доведення здатності реалізувати колективну ідентичність з боку політичної організації суспільства (особливо в ситуаціях, коли створюються нові соціальні інститути) [2, с. 321]. На одному рівні з вимогами легітимності щодо соціальної системи загалом подібні вимоги можуть бути сформульовані також щодо окремих правових норм.

Висновки. Правопорядок слід розуміти як буття права в соціальному просторі, в якому сукупність його об'єктивних проявів і суб'єктивних форм забезпечує домінування юридичних принципів та норм у процесах функціонування й розвитку соціуму, сприяє його стабільності й інтеграції, дає змогу залагоджувати виникаючі соціальні конфлікти правовими засобами.

Правопорядок – це якісний фактичний стан урегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації прав та свобод людини. Правопорядок є необхідною умовою життєздатності суспільства, впорядковуючи його, позбавляючи анархії та аномії. При цьому він сам стає автентичним з моменту легітимації та усвідомлення його як соціальної цінності.

Література:

1. Адыгезалова Г. Правовая концепция американской социологической юриспруденции XX века (Роско Паунд, Толкотт Парсонс и Гари Бредемейер) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». Краснодар, 2004. 197 с.
2. Бистрицкий С. Державотворення: шляхи легітимації. Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. Київ : Політична думка, 1996. 448 с.
3. Бородин Ю. Поняття, ознаки та властивості правопорядку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 2 (1). С. 211–221.
4. Варданиць Г. Социологическая теория права : монография. Москва : Академический Проект, 2007. 439 с.
5. Видерштайн Н. Общественная действенность права: тенденции развития и эффективность права в современном обществе. *Социология права в Германии* : сборник научных трудов / отв. ред. Е. Алферова. Москва, 2008. С. 82–85.
6. Макаренко О. Правопорядок в умовах відкритого суспільства. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 червня 2008 р.). Одеса, 2008. С. 95–96.
7. Подорожна Т. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
8. Исаев Н., Честнов И. Социокультурная антропология права : монография. Санкт-Петербург : Алф Пресс, 2015. 840 с.
9. Teubner G. Global Bukovina: Legal Pluralism in the World Society. *Global Law without a State*. Dartmouth, 1997. P. 3–28.

Hanchuk O. The social constant of legal order

Summary. The article updates the social nature of legal order; it emphasizes the impossibility of fully and comprehensively exploring this phenomenon without social connection. Legal order is defined as the qualitative factual state of the regulation of social relations, the result of the influence of social factors on the system of norms and the reverse influence of this system on the satisfaction of social needs of people.

It is noted that the legal order exists in the system of determinants that define the whole holistic picture of social being, an important component of which is its legal ordering. Being a vital component of this existence, on which the existence of society depends, the legal order is closely connected not only with legal conditions and phenomena, but also with those that affect all spheres of social life. Legal order through socio-cultural manifestation constantly gives the right a powerful vital impulse, which directs its development in the necessary direction. Acting as a state of relations between the subjects of law in the field of legal regulation, the legal order is the result of real action in practice of the norms of objective law, their concretization and implementation in the form of subjective rights, in appropriate legal forms, fulfillment of legal duties, etc.

Given that with each new stage of development of society, with the expansion of democratic origins and the activation of the individual, the need for stabilizing, regulating and guaranteeing the connections and interactions of people increases, according to the author, this circumstance also actualizes and gives rise to a steady tendency of systematic analysis of the problem of law enforcement.

Key words: order, legal order, social order, legitimation, effectiveness of law, legal regulation.